

Relieken

W BOOKS

Museum
Catharijne
Convent

afb. 1

Namenlijst en enveloppes met
uitgeknipte namen voor het
maken van kleine reliektheça's,
onderdeel van een reliekenatelier
(zie p. 109).

Voor 1996. Museum
Catharijneconvent, Utrecht,
RMCC v904c

Inhoud

4	Voorwoord MARIEKE VAN SCHIJNDEL	82	Galerij
6	Tastbaar, herkenbaar, controversieel De rol van relikken in religie en cultuur JANNEKE RAAIJMAKERS	84	Relieken als universeel fenomeen INGE SCHRIEMER
16	De kostbare relikken van de Boeddha PAUL VAN DER VELDE	110	Relieken zijn krachtbronnen INGE SCHRIEMER
26	Baraka door aanraking: relikken en mausoleumbezoek in de islam LUITGARD MOLS	156	Machthebbers begeren relikken INGE SCHRIEMER
36	Van het as van de martelaren tot het stof op een graf Relieken in het West-Europese christendom, ca. 400-ca. 1600 JANNEKE RAAIJMAKERS	172	Relieken worden gekoesterd en kostbaar verpakt INGE SCHRIEMER
46	Relieken en het Heilig Land PETER RAEDTS	202	Noten essays
54	Relieken en hun invloed op de West-Europese kerkarchitectuur ELIZABETH DEN HARTOG	206	Noten galerij
64	De geestelijke pelgrimage met relikken EVELYNE VERHEGGEN	208	Literatuurlijst galerij
74	Heilige helden en de oorbellen van oma Over hedendaagse 'huis-tuin-en-keuken-' en andere relikken MARIJE DE NOOD	216	Colofon

Alle afbeeldingen met dit icoon zijn in de tentoonstelling *Relieken* in Museum Catharijneconvent te zien.

Alle afbeeldingen met dit icoon zijn in de vaste opstelling in Museum Catharijneconvent te zien.

m
Schweizer Käse
Bureau monde

9. NOVEMBER 1989 50
DEUTSCHE BUNDESPOST
BERLIN 12
ERSTER
JAHRESTAG
DER ÖFFNUNG DER
INNERDEUTSCHEN
GRENZEN
06. 11. 1990
ERSTAUSGABE
1000

Tastbaar, herkenbaar, controversieel

JANNEKE
RAAIJMAKERS

De rol van relieken in religie en cultuur

Op 9 november 1989 viel de Berlijnse Muur. Zodra het bericht binnenkwam dat de top van de communistische partij de grenzen van de DDR opende, trokken massa's Berlijners naar de gehate muur met zijn prikkeldraad en grenswachters, die Oost- en West-Berlijn sinds 1961 had gescheiden. Met houwelen, breekijzers en schroevendraaiers begonnen ze eigenhandig dit symbool van verdeeldheid af te breken (afb. 3). De idealisten onder deze 'Mauerspechte' deelden de brokken die ze loswrikten uit, anderen verkochten deze, want 'wie wilde er nu geen reliek van de Muur der Schande op zijn schouw?', zo schreef een journalist.¹ Vooral stukjes muur met graffiti waren geliefd: 'De verf op de steenbrokken was een soort van echtheidscertificaat'. Nog steeds kunnen liefhebbers via internet een stukje muur kopen, indien gewenst voorzien van een oorkonde die de echtheid moet waarborgen van het stukje Berlijnse muur.

De behoefte aan concrete aandenkens die de gebeurtenissen in Berlijn verzinnebeelden komt voort uit een universeel verlangen naar ankerpunten die grip bieden op het vergankelijke menselijk bestaan. Deze brengen mensen tegelijkertijd in contact met het onvergankelijke. Dit verlangen ligt bijvoorbeeld ook ten grondslag aan de aantrekkingskracht van het graf van de heilige Antonius in de Italiaanse stad Padua. Uit een telling van de briefjes die gelovigen achterlaten bij het graf blijkt dat het bedevaartsoord jaarlijks drie miljoen bezoekers trekt. Ditzelfde verlangen inspireert de vele duizenden pelgrims en toeristen om in juli het festival Esala Perahera in Kandy, Sri Lanka, bij te wonen (zie afb. 8). Het feest is een eerbetoon aan de heilige linkerbovenhoektand van de Boeddha, die wordt rondgedragen op de rug van een fraai versierde olifant in een bonte parade van dansers, muzikanten, vlammenwerpers en acrobaten. Deze behoefte brengt jaarlijks miljoenen moslims samen bij het graf van Ali in Nadjaf. Ook wanneer de stad onder vuur ligt, zoals in 1991 toen de Irakese dictator Saddam Hoessein een sjiitische opstand neersloeg of in 2004 tijdens

afb. 3

Een jaar nadat de Berlijnse Muur viel, werden deze jubileum-ansichtkaart en -postzegel uitgebracht. Zelfs het poststempel herinnert aan deze historische gebeurtenis.

Neftali, 1990. Shutterstock,
96791656

afb. 28

Met prachtig handwerk gaven kloosterzusters uitdrukking aan hun diepe devotie voor deze martelares die samen met Sint Ursula bij Keulen de dood zou hebben gevonden. Schedel van een van de metgezellen van Ursula, afkomstig uit klooster in Linz, ca. 1700. Stedelijk Museum Breda (langdurig bruikleen Stichting Hamers-IJsebrand), G13492

Aard van relieken

In eerste instantie vonden de lichamen en as van de martelaren een rustplaats in de catacomben. Christenen bezochten de begraafplaatsen om de heiligen te herdenken. Als zij een aandenken wilden meenemen, betrof dat wat aarde, een kiezel, het blad van een struik, een snipper linnen dat met het graf in aanraking was geweest of een flesje met olie uit de lamp die bij een graf brandde. Een pelgrimsverslag uit de vierde eeuw verhaalt dat de bodem van de Heilig Grafkerk in Jeruzalem regelmatig moest worden aangevuld, omdat pelgrims zand meenamen van de vloer.⁹ Sommige graven waren zelfs zo ontworpen dat de hoeders van de cultus water of olie langs het heilige lichaam konden laten stromen, dat ze opvingen in flesjes om te verkopen aan pelgrims (afb. 27).

De eerste relieken die circuleerden in het Middellandse Zeegebied waren dus vermoedelijk wat later contact- of aanrakingsreliken werden genoemd. Voor voorwerpen van allerlei pluimage gebruikten christenen de term relieken (Latijn: *reliquiae*) of synoniemen als 'gunsten' (*beneficia*) of 'heiligdommen' (*sanctuarium*). Dit maakt het moeilijk om te achterhalen om wat voor voorwerpen het nu eigenlijk ging. Vermoedelijk ging het niet om menselijk botmateriaal, wel bloed en as. Geschriften uit die tijd laten een schroom zien om lichamen op te delen, tenzij de lichamen bij de dood al gefragmenteerd waren geraakt, bijvoorbeeld door verbranding of onthoofding.¹⁰ Van invloed was de Romeinse traditie die ervan uitging dat de dode met rust moest worden gelaten voor een goede overgang naar het hiernamaals. Deze aanname lag ten grondslag aan de Romeinse wetgeving die het verplaatsen en opdelen van lichamen verbood. Paus Gregorius de Grote (ca. 540-604) beriep zich op deze wetgeving toen hij de Byzantijnse keizerin Constantina weigerde het hoofd te geven van de apostel Paulus. 'In het westen tolereren wij niet dat de lichamen van de heiligen worden aangeraakt,' schreef hij. Daarvoor in de plaats schonk de paus haar vijlsel van de ketting waarmee Paulus geboeid was geweest.¹¹

Pas vanaf de negende eeuw zien we een omslag in dit denken en raken de kerken in West-Europa gevuld met allerlei botmateriaal, variërend van kleine splinters en vingerkootjes tot ribben, sleutelbeenderen en schedels (afb. 28). Vanaf die periode geven de inventarissen van altaren en reliekhouders ook steeds meer informatie over de aard van hun schatten. Middeleeuwse reliekhouders en altaren die oorlogen, rooftochten en beeldenstormen hebben doorstaan, laten een rijkdom en willekeur aan voorwerpen zien, die naast elkaar werden bewaard (afb. 29, p. 187). Deze reliekschatten, vaak gewikkeld in kostbaar textiel, weerspiegelen een breed netwerk van contacten (zie ook p. 176, 180-181).¹²

Vaak ging het om kleine snippers en voorwerpen die er niet bijzonder of mooi uitzagen en dikwijls zelfs lelijk en vies. Voor middeleeuwse mannen en vrouwen was die onmogelijkheid van relieken juist een bewijs van Gods grootheid. Zo stelde Thiofried van Echternach (†1110) rond 1104 dat het feit dat de almachtige God zich via het meest nietige, smerige en waardeloze stof kenbaar maakte aan de mensen, bewijs was van zijn almacht. God vernederde zich bewust, ten behoeve van de mensheid.¹³ Bovendien geloofden christenen dat het meest kleine fragment evenveel kracht bezat als het geheel waarvan het fragment onderdeel uitmaakte. Een splinter van het bot van een martelaar was net zo heilig en machtig als zijn gehele, ongeschonden lichaam. Een christelijk dichter schreef over een splinter van het heilige kruis: 'Twijfel niet omdat je ogen zo iets kleins zien. Kijk met je innerlijk oog en zie de hele kracht. Als je je eenmaal realiseert dat je het hout aanschouwt waaraan onze Heiland was genageld terwijl de wereld op zijn grondvesten schudde, zul jij ook beven.'¹⁴

Thiofried erkende dat de maag van niet alle gelovigen opgewassen was tegen de aanblik van rottend vlees. Hij wees daarom op het belang van kostbare reliekhouders. Met hun glinsterende uiterlijk prikkelden ze pelgrims zich te bezinnen op de onschatbare waarde van hun inhoud in plaats van zich te laten afleiden door de spo-

afb. 29 a en b
In het hoofd van dit oorspronkelijk vergulde Mariabeeld werden relieken bewaard van meerdere heiligen, vooral botfragmenten, en een steentje van de Calvarieberg. Zittende Madonna en relieken, 1340-1350. Museum Catharijneconvent, Utrecht, ABM bh333

O Let de Ghe
bid voor ons

Beeld van
H. L.
VADIM

LET
VADIM

De geestelijke pelgrimage met relieken

EVELYNE
VERHEGGEN

Relieken maakten met hun wonderbaarlijke krachten contact mogelijk met de hemel. Christenen geloven dat na het aardse leven de ziel van de mens in de hemel zal voortleven. Via relieken kon men Christus, Maria en heiligen bereiken, want die waren vertegenwoordigd in hun relieken. Via heiligen kon God wonderen laten geschieden en heil brengen.¹ Velen denken bij relieken aan de kerken waar zij bewaard en getoond worden. Eeuwenlang hadden ook gewone gelovigen en kloosterlingen in de Nederlanden relieken in hun privébezit. Wat voor relieken waren dat? Er zijn relatief veel relieken uit privébezit bewaard gebleven vanaf het einde van de zestiende eeuw. Wat vertellen zij ons over hoe gelovigen ermee omgingen, hoe ze werden bewaard en gebruikt?²

Kerkgebouw en bidplaats thuis

Relieken waren een onderdeel van het grote 'theater' van het spirituele en geestelijke leven dat voornamelijk in de kerken en kapellen gestalte kreeg. De belangrijkste plaats waar men zich dicht bij de hemel kon wanen, was het kerkgebouw. Katholieken spaarden kosten noch moeite om met goud, zilver en de mooiste kunstwerken een voorportaal van de hemel te creëren. Vaak via nalatenschappen: de aardse rijkdom bleef op aarde achter na de dood.

In die context functioneerden ook relieken, die meestal geplaatst op een altaar, dienden als focuspunt van gebed. Bidden gebeurde ook thuis. Uit een zeventiende-eeuws handschrift met de levensbeschrijvingen van de Haarlemse kloppen weten we dat vrijwel ieder huis van een katholiek een bidplaats had met een altaar, kleine heiligenbeelden, devotieprentjes en -voorwerpen. Daaronder vielen zeker ook kleine relieken.³

Het land van beloften

In de verbeelding en ter meditatie kon je voor je dood al naar de hemel of naar bedevaartsoorden reizen in de vorm van een 'geestelijke pelgrimage'. Deze behelsde geen fysieke verplaatsing naar een heilige plaats of een bedevaartsoord, maar een geestelijk of spiritueel verplaatsen. Materiële voorwerpen, zoals relieken, beelden en meditatieteksten, ondersteunden die verplaatsing.⁴

afb. 47

De heilige eik van Meerveldhoven waar sinds de late middeleeuwen een 15e-eeuws pijpaarden beeldje van Maria wordt vereerd. De takken zijn behangen met zilveren ex voto's.

De huidige kapel dateert uit 1953. Foto: Ramon Mangold, 2016

afb. 49 en details

Drieluik met geschilderde zijluiken en in het middendeel een besloten hofje met centraal een Agnus Dei en onderaan drie beeldjes van de heiligen Elisabeth, Ursula en Catharina.
Anoniem, ca. 1520-1530.
Stedelijke Musea Mechelen, Mechelen, BH2. ©Museum Hof van Busleyden, Mechelen

Relieksouvenirs van bedevaarten

Katholieken gingen, naast de geestelijke pelgrimage, ook fysiek op bedevaart.⁹ Voor grote bedevaarten reisde men naar Santiago de Compostella, Rome of het Heilig Land. Mensen namen een grote variatie aan relieksouvenirs mee terug naar huis. In 1761 nam een priester tenminste twee devotieprentjes mee op reis om ze ‘aan te raken’ aan de heilige plaatsen (afb. 50). Dat twee van dergelijke prentjes zijn overgeleverd voedt de veronderstelling dat hij er veel meer had meegenomen, devotieprentjes zijn immers marginaal overgeleverd. Hij trad in de voetsporen van het leven van Christus, van zijn geboorte tot aan zijn dood, en bezocht blijkens de tekst Nazaret, Betlehem, Getsemane, Jeruzalem, de Calvarieberg en de Olijfberg. Beide prentjes zijn voorzien van een gestanst zegel met het vijfvoudige Jeruzalemkruis, als een soort van garantie dat de prentjes daar ook echt zijn geweest.¹⁰ Op één prentje staat een bebloede, gekruisigde Christus afgebeeld. Het andere exemplaar is opmerkelijk genoeg een bedevaartprentje met de afbeelding van – en mogelijk geraakt aan – de Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee van Maastricht. Deze prentjes dienden niet enkel ter imaginatie, maar waren verheven tot cultusobjecten: geheiligd en gezegend op meerdere plaatsen.

Het is anno nu amper voor te stellen hoeveel kracht en magie er werden toegedicht aan relieken en gewijde devotionalia. In bedevaartsoorden bestond een levendige en lucratieve handel in allerhande devotionalia, waaraan geneeskracht werd toegedicht.¹¹ Als dank voor de overwonnen ziekte lieten de pelgrims vaak een *ex voto* achter in het bedevaartsoord in zilver of was die in zijn vorm refereerde naar de genezen ledematen of organen (afb. 52).

Prenten met afbeeldingen van een heilige plaats, gezegend en aangeraakt aan vereerde beelden of relieken, bleken belangrijke instrumenten in de contrareformatie om de mensen opnieuw te bekeren tot de katholieke kerk. Kleine papieren of perkamenten ‘aangeraakte’ prenten werden meegenomen en vaak zorgvuldig bewaard in het gebedenboek.¹² Grote prenten in de vorm van gravures of de goedkopere houtsneden werden thuis aan de muur gehangen. Zo is over het leven van Cornelius en de verering van zijn relieken te lezen op een laat achttiende-eeuwse centsprent (afb. 51). Vanaf het einde van de vijftiende eeuw werd in een kapel te Beerse (vlakbij Turnhout) de heilige paus en martelaar Cornelius (†253) vereerd als patroon tegen stuipen, jicht en vallende ziekte. Volgens de legende was daar door een soldaat een beeldje van Cornelius gevonden. In de zeventiende eeuw werd Beerse een bloeiend bedevaartsoord: vanaf 1660 werd de kapel vergroot en daarna nog meerdere malen verfraaid. Er waren jaarlijks twee belangrijke dagen voor de Sint-Corneliuskapel, de feestdag van Sint-Cornelius op 16 september en de derde paasdag. Op die laatste dag werd de verheffing van de relikwieën herdacht. In welk jaar de relikwieën naar de Sint-Corneliuskapel werden gebracht is niet bekend. Uit de offergaven blijkt dat de derde paasdag in ieder geval belangrijker was dan de eigenlijke feestdag van Sint-Cornelius. Op de derde paasdag werd namelijk systematisch meer geofferd. De opbrengst uit de verkoop van geofferde kippen op de derde paasdag in 1747 bedroeg 62 gulden en 4 stuivers, op Sint-Corneliusdag van datzelfde jaar was het slechts 19 gulden en 12 stuivers. Het offeren van pluimvee was een gangbare praktijk bij bedevaarten. De relieken waren waarschijnlijk afkomstig uit de abdij van het Duitse Kornelimünster, waar men sedert de tiende eeuw beschikte over zijn relieken.¹³

afb. 50a en b
Twee gegraveerde devotieprenten met op de achterzijde identieke handgeschreven beschrijvingen van een reis door het Heilige Land met gestanst Jeruzalemzegel. Beide prenten zijn aan de achterzijde beschreven met een tekst van P. Corn. Vos, 1761.

afb. 50a voor- en achterzijde: Onze Lieve Vrouw Sterre der Zee, bedevaartprentje uit Maas-tricht, Petrus Clouwet (?), 1697. Museum Catharijneconvent, Utrecht, ABM dp4572

afb. 50b: Gekruisigde Christus, anoniem, ca. 1700. Stedelijk Museum Breda, BT 3502

Vermoord, verminkt, verkocht

👁 Tong en vinger van Johan de Witt (1625-1672) en Cornelis de Witt (1623-1672).

1672. Haags Historisch Museum, Den Haag, 1889-0001-HHI

In 1672 liepen de spanningen in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden hoog op. Sinds het begin van de zeventiende eeuw was er een politieke strijd gaande tussen de staatsgezinden, aanhangers van de Staten-Generaal, en de orangisten, aanhangers van de stadhouder. De broers Johan en Cornelis de Witt waren staatsgezind en bekleedden beiden politieke functies. Johan de Witt was enige tijd zelfs de belangrijkste politicus van de Republiek. 1672 zou de geschiedenis in gaan als het 'Rampjaar': het land werd aangevallen door Frankrijk, Engeland en de bisdommen Münster en Keulen. Het zwakke Nederlandse leger werd met gemak verslagen. Cornelis kreeg de schuld van deze nederlaag en werd op 20 augustus veroordeeld voor het beramen van een moordaanslag op de kersverse stadhouder Willem III (1650-1702) en hij werd verbannen uit de Republiek. Maar nog voordat Johan en Cornelis de Haagse Gevangendoor konden verlaten, werden ze door een woedende groep orangisten naar buiten gesleurd en vermoord. Hun lichamen werden opgehangen op executieplaats het 'Groene Zoodje' en ernstig verminkt. Ooggetuige Joachim Oudaan (1628-1692) beschreef met afschuw wat hij de menigte zag doen: 'de een sneed de vingers vande handen, een ander de neusen uit de aangezichten, de lippen vande mond, de ooren vande hoofden, de tongen uit de monden, de teen van de voeten.' Er werden zelfs stukken vlees van de broers geroosterd en opgegeten. De lichamelijke overblijfsels werden verkocht aan zowel politieke voor- als tegenstanders. Zo ook de tong van Johan en een vinger van Cornelis. Dit zijn de enige bewaard gebleven lichaamsreliken van historische personen van Nederland en de meest tot de verbeelding sprekende objecten uit het Rampjaar 1672.

■ RS

LITERATUUR

Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, ms. 133 M 126. f. 50.; Horlings 2013; Van Os 2000a, p. 44-45; Panhuysen 2009, p. 202-205; Van der Ploeg 2011; Veldhoen 2000, p. 39; Vroom 1997, p. 11-18

De verminkte lichamen van Johan en Cornelis de Witt, opgehangen aan de wip op het Groene Zoodje aan de Vijverberg te Den Haag op 20 augustus 1672 omstreeks 23 uur.

Jan de Baen (toegeschreven), 1672 - ca. 1675. Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-15

Reliekmedaillon met relieken van Hildegard van Bingen. Nederland, 1938 (geauthentiseerd). Museum Catharijneconvent, Utrecht, StCC v228

Heilige Hildegard

In dit ovale medaillon zitten twee kleine relieken van de heilige Hildegard van Bingen (1098-1179): een botfragment en een stukje stof. Toen het meisje Hildegard nog maar drie jaar oud was, kreeg zij visioenen. Omdat haar visioenen sterker werden naarmate ze ouder werd, besloten haar ouders haar op haar achtste te schenken aan het klooster Disibodenberg. Daar bestudeerde ze de Bijbel en andere christelijke teksten, maar ook muziek en geneeskunde. Op haar tweeënveertigste kreeg ze een goddelijke openbaring. Door die bijzondere ervaring begon ze met het schrijven van theologische werken, waarvoor ze pauselijke goedkeuring ontving. Na haar dood verspreidde het lichaam van Hildegard van Bingen een heilige geur en gebeurden er talloze wonderen, zoals genezingen en duiveluitdrijvingen. Mensen uit haar omgeving vereerden Hildegard als heilige, maar tot een officiële heiligverklaring kwam het lange tijd niet. Pas in de negentiende eeuw ontstond internatio-

naal belangstelling voor haar leven, haar werken en haar relieken. Zeker voor vrouwen was zij een voorbeeld. In die periode schonk de pastoor van het Zuid-Duitse plaatsje Eibingen, waar Hildegard begraven ligt, een stukje van haar gewaad aan een monnik, waarna het in de Paulusabdij in Oosterhout terecht kwam. Via een andere weg belandde ook het botfragment in de abdij, waarna de benedictijner monniken de deeltjes samen in deze reliekhouders sloten. Hildegard werd in 2012 alsnog heiligverklaard door de van oorsprong Duitse paus Benedictus XVI (2005-2013). Tegelijkertijd benoemde hij haar tot kerklerares vanwege haar theologische geschriften. Zij is de enige vrouw die deze titel draagt. ■ EG

LITERATUUR

Lindijer 2000; Oosterhout 1944, p. 107; Rebcke 1981

Koptisch weefsel met ruitpatroon.
 Egypte, 7e eeuw. Museum Catharijneconvent,
 Utrecht, OKM st81

Ivoren kistje.
 Ca. 1400. Rijksmuseum, Amsterdam, NM 625

Dobbelen om Jezus' lendendoek

Nadat ze hem gekruisigd hadden, verdeelden ze zijn kleren onder elkaar door erom te dobbelen' schreef de evangelist Matteüs over de soldaten die Christus om het leven hadden gebracht (Matteüs 27:35). Fragmenten van kleding zijn nog steeds geliefde Christusreliken (zie ook p. 117). Dit stuk 'Kleed des Heren' meet 21 bij 18 centimeter. In de negentiende eeuw werd het met rode draad vastgezet op een beige zijde lap, samen met het bijbehorende perkamenten briefje. De tekst daarop luidt: 'Een deel van het kleed van onze Heer, metend in de lengte en in de breedte ongeveer een voet, met drie kruistekens erop geborduurd en een mengsel van gele en groene kleuren.' Deze echtheidsverklaring van de stofrelik dateert uit de vijftiende eeuw, herkenbaar aan het handschrift.

Wie goed kijkt, ontdekt meer details. De stof is geweven in een heel fraai ruitpatroon met daarin een bloemmotief. Analyse ervan bewijst dat het in de zeven-

de eeuw gemaakt moet zijn door koptische christenen in Egypte. Het kan dus niet echt de kleding zijn geweest die Jezus heeft gedragen. Toch maakt dat het fragment niet minder bijzonder. Al eeuwen wordt het wel als zodanig bewaard, bewonderd en vereerd. Een tijdje zat het zelfs in een chic ivoren kistje, samen met relieken van Sint-Willibrord. Dit 'Kleed des Heren' maakte vele omzwervingen (zie ook p. 176). Na op verschillende plaatsen in Utrecht, Keulen en Emmerik geweest te zijn, moest het kistje in 1637 worden teruggegeven aan het Utrechtse kapittel van Sint-Salvator dat bijna helemaal protestants geworden was (zie ook p. 187). Reliekredders brachten de relieken echter in veiligheid en gaven een leeg kistje terug. ■ AK

LITERATUUR

Van den Hoven van Genderen 2015, p. 15-23; De Kruijf 2011, p. 50, 96-97, 102-103, 206; Vijvers 1991, p. 10-14

Wonderbaarlijke wurgdoek

In de relikenschat die in de middeleeuwen in het stadje Rhenen werd vereerd, bevond zich deze geweven doek van 149 bij 67 cm. Volgens de legende zou de heilige Cunera met deze sjaal, die toen 'dwale' heette, in de vierde of vijfde eeuw zijn gewurgd door haar rivale, de vorstin van Rhenen, en een kamenierster. Daarmee was deze vrouw in deze nog grotendeels heidense regio een christelijke martelares. Rhenen propageerde in de middeleeuwen haar heiligheid en heiligdom en zo trok het stadje op Cunera's hoogfeesten (12 juni en 28 oktober) duizenden pelgrims. De relikens van Cunera werden dan getoond aan de gelovigen. Daarbij gebeurden vele wonderen. Drie daarvan zijn expliciet geschied met de dwale. Circa 1389 vertelde Willem van IJzendoorn tijdens zijn biecht bij Wolter Zindelbier dat hij aan zijn rechteroog blind was geworden. Hij vroeg of zijn oog met de onbedekte doek mocht worden aangeraakt. Dat gebeurde en hij zag weer.

Toen de reformatie in Rhenen zijn intrede deed, vluchtte een priester met de relikens naar veiliger oorden. Bij zijn overlijden in 1615 werd een inventaris opgemaakt. De doek belandde uiteindelijk in de schuilkerk van Sint-Gertrudis in Utrecht. Vanaf toen zijn geen wonderen meer bekend. In 1928 werd het Oud-Katholiek Museum opgericht. De Cuneradoek kwam in het museum. Van een heilig middeleeuws voorwerp was het nu een historisch object geworden. In 1972 werd wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de authenticiteit van de dwale. Uitslag was dat de legende en de doek niet flagrant met elkaar in tegenspraak waren.

■ cs

LITERATUUR

Acta Sanctorum 1867, p. 55-69; Van Herwaarden 1997, p. 666-673; Staal 2008, p. 132-141

👁️ Wurgdoek van Cunera.

Ethiopië of Egypte, 4e eeuw. Museum Catharijneconvent, Utrecht, OKM t65

Colofon

Relieken – krachtbronnen verweven met verhalen
verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling
Relieken in Museum Catharijneconvent,
van 12 oktober 2018 – 3 februari 2019

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
Museum Catharijneconvent, Utrecht
info@catharijneconvent.nl
www.catharijneconvent.nl

Auteurs

Annabel Dijkema
Eline Gielen
Elizabeth den Hartog
Marijke Klokke
Anna Koldewey
Jos Koldewey
Luitgard Mols
Élisabeth Antoine-König
Marije de Nood
Janneke Raaijmakers
Peter Raedts
Renée Schilling
Inge Schriemer
Asghar Seyed Gohrab
Mirjam Shatanawi
Casper Staal
Laura Stamps
Laurette Laman Trip
Paul van der Velde
Evelyne Verheggen
Pia Verhoeven
Wonu Veys
Hanna de Vos
Arnoud Vrolijk
Wouter Welling

Tekstredactie

Loes Visch / XXLV boekbegeleiding

Beeldredactie

Loes Visch / XXLV boekbegeleiding

Fotografie

Alle foto's van kunstvoorwerpen uit de collectie van Museum Catharijneconvent zijn gemaakt door Ruben de Heer, Utrecht, tenzij anders vermeld. Overige fotografen/rechthebbenden staan vermeld bij de betreffende afbeeldingen

Eindredactie en coördinatie

Inge Schriemer / Museum Catharijneconvent en
Loes Visch / XXLV boekbegeleiding

Vormgeving

Miriam Schlick, Amsterdam

© 2018 WBOOKS / Museum Catharijneconvent

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand,
of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze,
hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen,
of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de
illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen.
Degenen die desondanks menen zekere rechten te
kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de
uitgever wenden.

ISBN 978 94 625 8280 4
NUR 680

Relieken

Krachtbronnen verweven met verhalen

Relieken zijn een universeel fenomeen. In deze publicatie worden voor het eerst relieken uit verschillende religies, culturen en tijden samengebracht en in een breed perspectief geplaatst. Relieken zijn overblijfselen of tastbare aandenkens aan bijzondere personen waar mensen een speciale betekenis of zelfs wonderbaarlijke werking aan toedichten. Ze voorzien in een menselijke behoefte: het onzichtbare tastbaar maken en dichtbij brengen.

Wat is de kracht van relieken? Wat brengt mensen ertoe om duizenden kilometers af te leggen om in hun nabijheid te komen? Of er veel geld voor neer te tellen om ze in bezit te krijgen? Wat verwachten zij van die veelal onooglijke voorwerpen? Waarom worden ze gekoesterd in de meest kostbare houders? En: doet echtheid eigenlijk ertoe?

Dit boek gaat over relieken van boeddhistische, christelijke, islamitische en joodse heiligen en wonderdoeners. Maak ook kennis met relieken van historische helden, bewonderde politieke kopstukken, sporthelden en popsterren, romanfiguren en voorouders. Laat u inspireren door vele gekoesterde krachtbronnen en de bijzondere verhalen die ermee verweven zijn. Werken van een aantal hedendaagse kunstenaars bieden bovendien een verrassend eigentijds perspectief op dit eeuwenoude fenomeen.

